

Svenskarnas engagemang är större än någonsin

Några grundläggande uppgifter från en ny befolkningsstudie

Vi överlämnar idag en rapport till Regeringskansliet som handlar om medborgarnas ideella/frivilliga och informella insatser, det vill säga det man gör utanför arbetslivet och utan att få betalt. SCB har på vårt uppdrag genomfört en undersökning på detta tema under våren 2009. De resultat vi har fått ställs i relief till uppgifter från våra tidigare studier. Vad vi presenterar här är en första översiktlig orientering som kommer att följas av fördjupade ansatser av olika slag. Arbetet har utförts av professor Lars Svedberg, teol dr Johan von Essen samt fil dr Magnus Jegermalm vid Enheten för forskning om det civila samhället på Ersta Sköndal högskola.

I samband med ett större uppdrag för en statlig utredning fick vi möjlighet att genomföra en första så kallad befolkningsstudie av svenskarnas ideella och informella arbete. Undersökningen var den första i sitt slag i Sverige. Den presenterades 1993 och tog sin utgångspunkt i olika slags *insatser*, till skillnad mot alla andra svenska studier av ideellt arbete som tagit (och tar) utgångspunkt i medlemskap, styrelseuppdrag och aktivitet. Vårt sätt att närma oss dessa fenomen låg dock helt i linje med internationell forskningstradition. Med vår ansats fångade vi från början upp ett bredare engagemang än bara det med folkrörelseprägel. Vi kunde konstatera att svenskarnas engagemang var anmärkningsvärt stort, både i absoluta termer men också i ett internationellt jämförande perspektiv, samtidigt som det verkade ha tydliga drag av en svensk och skandinavisk särart (se Jeppsson Grassman 1993 och Jeppsson Grassman och Svedberg 2007).

Att Sverige hade en stark föreningstradition var en del av vår egen föreställning om Sverige och detta hade studier tidigt gett talande bevis för (se t.ex. Häll, 1997; SOU 1993:82). Internationellt komparativa studier bekräftade denna bild (se till exempel Jeppsson Grassman & Svedberg, 1995; Lundström & Wijkström, 1997) av "Föreningssverige". Med det enorma antalet föreningar (mellan 150 000 – 200 000) i en befolkning på 9 miljoner invånare och genom att 86% av 16-84-åringarna är medlemmar i en förening framstår Sverige vid en internationell jämförelse som mer föreningstätt än flertalet andra länder. Den svenska (och skandinaviska) traditionen har i internationell belysning också faktiskt visat sig vara unik till sin karaktär (se till exempel Salamon & Anheier, 1997). Ett utmärkande drag för det svenska föreningslivet är att dess verksamheter i mycket stor utsträckning bygger på ideella insatser och på medlemsinflytande.

Genom nya befolkningsstudier kunde vi konstatera att en stor andel av befolkningen fortsatte att göra ideella och informella insatser samtidigt som andelen kortvariga och mindre traditionella insatser hade ökat. Vi har, förutom att ha genomfört befolkningsstudier 1992, 1998 och 2005, också deltagit i en stor europeisk komparativ befolkningsstudie som genomfördes vid mitten av 1990-

talet. I denna kunde vi se att holländare och svenskar låg i topp när det gällde att göra ideella obetalda insatser. Under senare år har vi fått några internationella jämförande studier avseende både värderingar och levnadsvillkor där också Sverige finns med och det är mycket värdefullt. Tyvärr ställer man i dessa studier bara någon eller några enstaka frågor kring medlemskap och insatser, vilket ger studierna ett begränsat värde för detta sammanhang.

Enheten för forskning om det civila samhället vid Ersta Sköndal högskola har nu återigen fått Regeringskansliets uppdrag att följa upp de tidigare befolkningsstudierna. Det är inte minst angeläget mot bakgrund av att studier med andra infallsvinklar tycker sig ha funnit en dramatisk nedgång i många slags engagemang, jämfört med hur det var på 1990-talet (se t.ex. Vogel m.fl. 2003).

Utgångspunkten för den nya undersökningen är att delvis använda samma frågor som tidigare men också att lyfta in ett antal nya frågeställningar. Vi har nu dels velat studera om andelen svenskar som gör ideella insatser är fortsatt stabil och så exceptionellt hög som tidigare, dels om engagemanget verkar ta sig andra uttryck. Vidare har vi velat undersöka hur människor ser på ideellt engagemang i allmänhet och hur de som arbetar ideellt ser på det egna engagemanget i synnerhet. För vår del börjar vi nu erhålla en lång tidserie av gedigna studier kring svenskarnas ideella engagemang, vilket gör det lättare för oss att uttala oss om förändringar. Vid sidan av detta har vi velat fortsätta studera de informella insatsernas utveckling, liksom människors tillgång till informella nätverk.

Befolkningsundersökningens ryggrad - fyra block

Frivilligt arbete, informella hjälpinsatser och nätverk utgör tre huvudblock i studien. Tillsammans med ett fjärde block – de traditionella *bakgrundsvariablerna* - utgör dessa ”ryggraden” i undersökning. För den befolkningsundersökning som här avrapporteras har det tillkommit fler frågor som kretsar kring hur man ser på det ideella arbetets ställning och värde i samhället och vilka motiv de som arbetar ideellt har för sitt engagemang. Typiska frågor som har ställts i studien är: Har omfattningen av frivilligt arbete ökat eller minskat sedan början av 1990-talet? Vilka grupper är aktiva? Har utbildningsmönstret förstärkts eller försvagats? Håller könsmönstret i sig? Har inriktningen på de frivilliga insatserna ändrats? Hur skall man förstå det ideella engagemanget? Vad betyder ideellt arbete för dem som utför det? Vilka är det som står helt utanför och vad det kan bero på? Hur ser mönstret ut för de informella insatserna? Finns det fortfarande ett starkt samband mellan ideellt arbete och informella hjälpinsatser? Sammantaget kom den nya studien att förhålla sig till de tidigare befolkningsundersökningarna på följande vis:

Gamla och nya undersökningsområden/block samt undersökningsår

	Bakgrunds- variabler	Ideella insatser	Informella insatser	Aktiv i nätverk	Värderingar och motiv	Socialt kapital
Befolkningsstudien 1992	X	X	X	-	X	-
Befolkningsstudien 1998	X	X	X	X	X	Delvis
Europeiska studien 1994	X	X	-	-	X	-
Stockholmsstudien 2000	X	-	X	X	X	Delvis
Befolkningsstudien 2005	X	X	X	X	X	X
Befolkningsstudien 2009	X	X	X	X	X	X

Ett så kallat obundet slumpmässigt urval har gjorts av *hela befolkningen mellan 16-84 år* (urvalet inkluderar naturligtvis invandrare men ett villkor har varit att man har kunnat genomföra intervjun på svenska). SCB har lyckats utföra telefonintervjuer med exakt 70 % av alla utlottade, det vill säga 1 244 personer, av totalt 2000 utvalda individer. Det är ett mycket gott resultat.

Efter det att undersökningen genomförts har vi här gjort en första preliminär bearbetning av vissa data. Vi kommer fortsätta att bearbeta materialet och kommer att publicera artiklar som ett mer sammanhållet större arbete om svenskarna och deras engagemang.

Diskussion och slutsatser

Sett över de två senaste decennierna är det mest anmärkningsvärda resultatet att det ideella arbetet omfattar en så stor del av befolkningen och att denna nivå är så stabil. Denna stabilitet blir än mer anmärkningsvärd när man betänker att undersökningarna görs under delvis olikartade samhällsekonomiska och politiska villkor. Den första undersökningen gjordes 1992 i början på en allvarlig ekonomisk nedgång, 1998 år undersökning gjordes under en period av relativ god samhällsekonomi, medan den som gjordes 2005 mätte engagemanget i ett Sverige med ett enastående välstånd. Den sista befolkningsundersökningen gjordes våren 2009, när den globala finanskris som briserade under 2008 också blivit verklighet i Sverige. Under perioden har olika politiska majoriteter haft regeringsmakten, vilket kommit att påverka politiska initiativ som torde beröra det civila samhällets villkor. Dessutom har Sverige i och med sitt inträde i den Europeiska unionen 1994 integrerats i allt högre grad med det övriga Europa. Det är alltså ingen överdrift att påstå att det ideella arbetet utmärks av en häpnadsväckande stabilitet.

Vi vill peka på det enkla faktum att medan det ideella arbetet varit stabilt under perioden har de informella insatserna ökat i omfång. En möjlig förklaring är att de informella insatserna är mer känsliga för förändringar, omprioriteringar och förändringar inom den offentliga omsorgen, som framförallt kännetecknade 1990-talets krisår, än vad det ideella arbetet är. Det pekar på betydelsen av civilsamhällets och de ideella organisationernas stabiliserande funktion. Alltså, såväl de ideella organisationernas praktiska möjligheter till och förväntningar på ideellt engagemang som människors vilja att gestalta sitt medborgarskap tycks kunna utjämna både hög- och lågkonjunkturer och skilda politiska betingelser.

Vissa övergripande mönster framträder när det gäller det *frivilliga arbetet* som visar på möjliga förklaringar. Ett första mönster som funnits i tidigare undersökningar och som också återkommer i denna är hur betydelsefullt det är att ha *tillgång på sociala arenor*. Dessa leder ofta till frivilligt engagemang, det är på sådana arenor som människor inkluderas i det organiserade civila samhället där de kan gestalta sitt medborgarskap och tillgodogöra sig civilsamhällets nyttigheter. Människor som är exponerade på olika arenor, därför att de är integrerade i samhället genom förvärvsarbete, boende, som föräldrar till barn i skola och fritidsaktiviteter etc., blir oftare frivilligt aktiva än andra. Sociala arenor innebär också att man har tillgång till personliga nätverk, vilket ökar sannolikheten för att man inkluderas i föreningslivet. Vikten av tillgång till sociala arenor blir inte minst tydlig när man studerar de som står utanför det organiserade civila samhället. De saknar oftare de tillgångar som ger människor tillträde till de sociala arenor där man inkluderas i civilsamhället. Dessa inkluderande och exkluderande mekanismer är angelägna att studera eftersom de i sin förlängning utgör en del av det sociala medborgarskapets villkor i det svenska samhället.

Ett annat mönster är att utbildningsfaktorn fortsätter att ha betydelse för engagemang i föreningslivet. Man har diskuterat om sambandet mellan utbildning och ideellt arbete delvis skulle kunna förklaras av de krav på utbildning som ideella organisationer ställer på de som arbetar ideellt. Därmed skulle en

tilltagande professionalisering av det ideella arbetet bidra till att stänga ute personer med lägre utbildning. Även om det finns organisationer som kräver utbildning av dem som vill arbeta ideellt tyder våra resultat på att sådana krav är måttligt utbredda. Sambandet mellan utbildning och ideellt arbete kan istället visa på ett *klasstema* som i så fall också skulle förklara sambandet mellan högre inkomst och ideellt arbete.

Ett sista, men mycket tydligt, mönster är sambandet mellan det egna ideella arbetet och föräldrars engagemang; det skulle tyda på att ideellt *engagemang är något som går i arv*. Människor fostras in i sådana sammanhang som är inkluderande i civilsamhället, dessutom tar de över en förståelse av samhället och medborgarskapet som inbegriper ett eget ideellt engagemang.

I den förra studien kunde vi avläsa en nedgång av föreningsmedlemskap bland de som arbetar ideellt. Att den koppling mellan medlemskap och ideellt arbete som är så typisk för Sverige skulle tunnans ut bekräftas dock inte i föreliggande befolkningsstudie. Tvärtom är den absoluta majoriteten av alla ideellt verksamma också medlemmar i den organisation de är engagerade i. Den svenska folkrörelsetraditionen tycks i denna mening därmed fortfarande stå stark och inte vara på tillbakagång. Det hindrar givetvis inte nya former av engagemang att växa fram. Än så länge tycks dessa nya uttryck dock inte ske på bekostnad av de traditionella formerna.

Inriktningen på engagemanget är ett sista förändringsmönster. Studerar man befolkningsstudierna över tid ser man att det hela tiden sker omfördelningar av det frivilliga arbetet mellan olika organisationstyper. I samband med den förra undersökningen kunde vi konstatera en påtaglig ökning i frivilligt arbete i boendeföreningar. Denna ökning har inte fortsatt utan planat ut, om än på en högre nivå än under 90-talets början. Även ökningen av det ideella engagemanget i idrottsföreningar har stannat av. Exempelvis i dessa organisationstyper präglas det ideella engagemanget också av en ”ofrånkomlighetsstruktur”. Många är med för att ta ansvar för sitt boende och barnens idrottsaktiviteter. Kvinnor som är engagerade i idrottsorganisationer och har barn är överrepresenterade bland dem som säger att de tvingades att börja arbeta ideellt.

Informella insatser och de ”dubbelengagerade”

De informella insatserna fortsätter att ha en påfallande stor omfattning i de två senaste studierna om vi jämför med resultaten från 1990-talet. Den vanligaste typen av informellt hjälpgivande är fortfarande till någon som *inte* har ett särskilt omsorgsbehov. En intressant trend är att andelen som hjälper både släktingar och andra har ökat avsevärt över tid. Slår vi ihop gruppen som hjälper någon man inte är släkt med och ”både-ock” gruppen betyder det att nästan hälften av de som är hjälpgivare år 2009 är engagerade på något sätt med någon man inte är släkt med. Vi kan sålunda konstatera att informella insatser fortsätter att vara ett utbrett fenomen bland befolkningen och att sammansättningen förefaller vara relativt stabil över tid. Samtidigt är det viktigt att se att informellt hjälpgivande är ett sammansatt och mångfacetterat fenomen med ett brett spann av typer av hjälpgivare och mottagare av hjälp. Likväl som vi kan se ”den engagerade

medborgaren” är det viktigt att lyfta fram de grupper, ofta kvinnor, som gör stora omsorgsinsatser. Resultaten i denna studie pekar på att insatserna från den sistnämnda gruppen ökat starkt under de senaste åren.

Viktiga resultat som förtjänar att lyftas fram handlar om att det finns beröringspunkter mellan olika typer av engagemang och att det finns en distinkt grupp som är engagerade både i informella insatser och i frivilligorganisationer. De utgör en illustration till det som vi kallat för ett *kumulativt medborgarskap*, d.v.s. att de som redan är engagerade har en tendens att engagera sig ytterligare. Genom vår analys kan vi konstatera att medborgarskapets uttrycksformer är mångfacetterade fenomen som i den fortsatta forskningen med fördel kan studeras gränsöverskridande och ur olika perspektiv.

Civilsamhället som samhällets spegel?

Att så många som tre fjärdedelar av befolkningen arbetar ideellt för närvarande eller gjort det tidigare, medan en fjärdedel tycks stå utanför det organiserade civila samhället speglar den polarisering som präglar samhället i sin helhet. Som vi tidigare har konstaterat är ideellt arbete och informella insatser ofta inte en ersättning eller istället för förvärvsarbete eller andra sociala åtaganden. För en stor del är det snarare både förvärvsarbete och ideellt arbete och/eller informella insatser. Ett mönster vi också återfinner i andra europeiska länder. Vi har tidigare talat om det som ett slags *kumulativitet i det sociala medborgarskapet*. Det betyder som vi antydde inledningsvis att även det omvända gäller, de som redan är sämre förankrade på arbetsmarknaden, lever som ensamstående och utan barn, är också de som står utanför det organiserade civila samhället på så sätt att de inte arbetar ideellt och aldrig verkar ha gjort det. Vi har talat om detta som ett *eroderande socialt medborgarskap*, att en brist på tillhörighet förstärker en annan, där den begränsade tillgången till sociala arenor inte ger samma möjligheter som andra får. Till detta kommer de som inte räcker till inför civilsamhällets ökande anspråk på kompetens och specialisering och därför exkluderas.

Det ställs ibland förhoppningar till civilsamhället, att det skall integrera de som står utanför genom att låta människor hitta sina egna sammanhang, gestalta medborgarskapet på sitt sätt, låta sin röst göra sig hörd eller uttrycka sin identitet. De mönster som det ideella arbetet och de informella insatserna beskriver pekar inte bara på att civilsamhället och dess organisationer kan uppfylla dessa förhoppningar. Det finns också tecken på att de som redan hör till inkluderas, medan andra exkluderas, även ur det civila samhället. Det är dock viktigt att konstatera att våra resultat visar att nästan 70 procent av befolkningen gör ideella eller informella insatser eller en kombination av dessa. Detta indikerar en häpnadsväckande omfattning av det svenska civila samhället och det aktiva medborgarskapet. Vi kan slå fast att ”svenskarnas engagemang är större än någonsin”.